

Orhan Keskintaş, *Adalet, Ahlâk ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, 344 s.

Değerlendiren: İlker Kömbe

Son yıllarda, siyasetname-nasihatnameler üzerinden İslâm siyaset düşüncesi veya Osmanlı siyaset düşüncesine yönelik çalışmalar artmaktadır. Bu çalışmalardan biri olarak değerlendirmesini yaptığımız kitap, Orhan Keskintaş'ın 2016'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladığı "Osmanlı Siyasetnamelerinde Adalet, Ahlâk ve Nizam" başlıklı doktora tezinin kitaplaşmış hali olup, bir giriş, beş bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte yazar, kitabın konusu ve yöntemi üzerinde durmaktadır. Kitabın konusu, XIV. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında yazılan siyasi içerikli eserlerden hareketle, adalet, ahlâk ve nizam kavramları vasıtasıyla Osmanlı siyasi anlayışını açıklamaktır. Dönemin, sosyal bilimlerin birbirinden tam olarak ayrıışmadığı bir dönem olması ve incelenen kavramların da sadece siyasi düşünceyle değil dinî ve akli bilimlerle de irtibatlı olması, konunun bütüncül olarak ele alınmasını zorlaştırmaktadır (s. 9).

Yazar, Osmanlı siyaset düşüncesinin incelenmesinde iki yaklaşım olduğunu ifade etmektedir; biri, Ömer Lütfi Barkan ile Halil İnalçık'ın temsil ettiği Weber'ci patrimoniyal model; diğeri, Şerif Mardin'in Edward Shill etkisiyle geliştirdiği merkez-çevre modeli. Yazara göre, her iki yaklaşım, boş teorik kutulara olguların doldurulması yöntemine dayanır. Yazar ise, kavramları temel alan yöntemi tercih etmektedir (s. 11-15).

Birinci bölümde, Osmanlı siyaset düşüncesinin kaynağı olan ve İslâm dini çerçevesinde şekillenen adalet, ahlâk ve nizam anlayışı yer almaktadır. Birinci bölüm iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda, İslâm dininin adalet, ahlâk ve nizam anlayışı incelenmiştir: Adalet, İslâm'ın tevhit inancıyla ilişkilendirilmektedir. Ahlâk, nefis teorisiyle ilişkili olarak beden siyaseti anlamında açıklanmaktadır. Nizam, hak ilkesine göre uyum ve barış içinde var olan evrendeki düzenin Müslüman toplumun

@ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi. ilker.kombe@medeniyet.edu.tr

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0162
İnsan & Toplum, 8(2), 2018, 128-131.
insanvetoplum.org

birlik ve uyum içinde yönetilmesi için örnek alınması gerektiği anlayışı, Müslümanların göçebeler tarafından tehdit edilmesinden doğan istikrar arayışı ve fıkhi akıl yürütmeye Müslüman topluma faydalı olan şeyleri gözetip toplumun birlik ve uyumuna zarar veren şeyleri yok etme ilkesi çerçevesinde analiz edilmektedir (s. 44-71). İkinci kısımda, Anadolu öncesi Türk düşüncesi açısından adalet, ahlâk ve nizam, kut, töre, adalet, gök tanrı inancı, göçebelik ve nizam-ı âlem kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir (s. 71-94).

İkinci bölüm, siyasetnamelerin ve Osmanlı siyasetnamelerinin özelliklerine ayrılmıştır. Öncelikle siyasetnamenin tanımı, ortaya çıkışı, türleri ve Osmanlı siyasetnamelerinin genel özellikleri ile temel problemleri ele alınmaktadır. Daha sonra, felsefi siyasetnamelerde erdemli kentin mekân düşüncesi ile İslâm'ın mekân anlayışı karşılaştırılmaktadır. Yazara göre, siyasetnamelerde, kişinin kendisi, evi ve devletle ilişkisi arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu için siyasal alan ahlâki alandan bağımsız olarak ele alınmamıştır. Mülkün beden mülkü ve devlet mülkü olarak ayrılması, devleti yönetmenin koşulu olarak kişinin kendini yönetmesi gerektiğini; beden mülkünü yönetemeyenin devlet mülkünü de yönetemeyeceğini gösterir. Yönetim, ahlâki olgunlaşmaya bağlanmış ve âdil hükümdar vurgusu öne çıkmıştır. Yazara göre siyasetnameler, Orta Asya (Türk, Moğol, İran, Hint), İslâm ve Yunan siyasi kültürlerinin etkisi altında şekillenmiştir. Orta Asya siyaset düşüncesi hükümdarı, İslâm siyaset düşüncesi halifeyi ve Yunan siyaset düşüncesi ise filozofu merkeze yerleştirir. Hükümdar yasayla, halife şeriatla, filozof ise akılla hükmeder. Orta Asya siyaset anlayışında ana aktör seçkinler, İslâm siyaset anlayışında ulema, Yunan siyaset anlayışında ise filozoflardır. Orta Asya siyaset düşüncesinde yönetimin kaynağı güç, İslâm siyaset düşüncesinde din, Yunan siyaset düşüncesinde akıldır. Siyaset, hükümdar ile halkı arasındaki yöneten-yönetilen ilişkisinin sürdürülmesi, Müslüman toplumun dünyevi ve dinî kurtuluşu için faydalı olan eylem ve niyetler, akla uygun olarak şehrin kurulması ve şehir toplumunun mutluluğunun sağlanmasıdır. Bu üç anlayış siyasetnamelerde farklı düzeylerde sentezlenmiştir. Yazara göre, Antik Yunan kaynaklı felsefi siyasetnamelerde gerçek mutluluk için belirli bir siyasi rejim tarafından inşa edilen belirli bir şehir zorunludur. Siyasallığa ve mekâna dayanan mutluluk ve erdem anlayışı ile dünyanın faniliğini, dünya hayatının yolculukta dinlenen bir gölgelik ve insanın bu dünyada misafir olduğunu öne çıkaran, Müslüman'ın güzel ömür geçirmesi anlamında sireti vurgulayan ve ideal mutluluğa bu dünyada değil cennette ulaşabileceğini kabul eden İslami anlayış arasında bir gerilim mevcuttur (s. 97-135).

Üçüncü bölüm, Osmanlı siyasetnamelerinde adalet üst başlığı ile ferde, devlete ve âleme ait adalet olarak üç alt başlıktan oluşmaktadır. Yazara göre, Osmanlı siyasetnamelerindeki adalet düşüncesi, ferden kendisinde, devlette ve âlemde birliğin ve

barışın sağlanması anlamına gelir. Etik olarak siyaset açısından adalet, insanın kendi bedeninin isteklerini mutedil hale getirmesidir. Adaletin ahlaki bir erdem olması konusunda iki yaklaşım vardır; birincisi Aristotelesçi nefsin güçlerinin itidali anlamında orta eylem teorisi, ikincisi İslâm'ın adaleti varlığın düzenine içkin ve insanın vasfı olarak kabul etmesinden hareketle insanın kendisindeki ve toplumdaki birlik ve barışı sağlamak amacıyla eylemde bulunması şeklinde, eylemin amacını dikkate alan salih amele dayanan adalet anlayışıdır. Osmanlı siyasetnamelerinde nefis teorisine dayanan orta eylemin erdem kabul edilmesi, biçim olarak Yunan düşüncesinin etkisini gösterse de alt erdemler, Müslümanların gündelik yaşamıyla ilişkilidir. Devlet açısından adalet, tarıma dayalı imparatorluklarda istikrarı sağlayan pragmatik bir değere sahiptir. İstikrar anlamında adalet, iktidarın sürekliliği için devlet ve toplum sınıflarını olmaları gereken yerde tutma stratejisinin aracıdır. Osmanlı Devleti'nin doğasındaki üç değişime paralel olarak adalet anlayışı da üç değişime uğramıştır. Kuruluş ile İstanbul'un Fethi'ne kadarki dönemde yazılan siyasetnamelerde adalet ve devlet, gaza ruhuyla birleşen göçebe kültürünün eşitlikçi yapısıyla ilişkili görülmektedir. II. Mehmed'le birlikte devletin doğası ve adalet anlayışı da değişmiştir. Saray ve hiyerarşi, siyasetnamelerin konusunu oluşturmaya başlamıştır. Kanun fikri, siyasi alanı nispeten özerk bir alan kılmış, eşitlikçi yapı sona ermiş, hükümdarın iradesi mutlak otoriteye dönüşmüş ve adalet hükümdarla ilişkilendirilerek âdil hükümdar imgesi hâkim olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren devletin doğası ve adalet anlayışı tekrar değişmiştir. Bu dönemin siyasetnamelerinde, hükümdara simgesel bir konum verilirken bürokrasi merkeze yerleşmiştir. Devletin doğasını, âdil kanun ve yönetim vasıtasıyla beka ile nizam arasında kurulan ilişki oluşturmaktadır artık. Adaletnameler vasıtasıyla adalet, çevredeki zulümleri ortadan kaldırıp siyasi birliği sağlayan pratik değer olarak öne çıkmıştır (s. 135-211).

Dördüncü bölüm, Osmanlı siyasetnamelerindeki ahlâk düşüncesini oluşturan devlet ahlâkı, din ahlâkı ve felsefi ahlâka ayrılmıştır. Dinî ahlâk, Arap-Türk ahlâk anlayışının bir ürünüdür. Devlet ahlâkı, Fars-Türk siyasi gelenekleriyle şekillenmiştir Felsefi ahlâk, Yunan felsefesine dayanır. Aralarında gerilimler bulunan bu üç ahlâk anlayışı, Osmanlı siyaset tecrübesinde, siyasetnameler vasıtasıyla, İslâm üzerinden sentezlenmeye çalışılmıştır (s. 211-273).

Son bölümde yazar, Osmanlı nizam düşüncesini analiz etmektedir. Nizam kavramının dinî, felsefi ve siyasi anlamları üzerinde durulmaktadır. Osmanlı nizam düşüncesi; sınıf, elitler ve kanun-ı kadim anlayışıyla ilişkilendirilip, nizam-ı âlemden nizam-ı devlete doğru bir evrilme olarak açıklanmaktadır. Nizamın dinî, felsefi ve siyasi anlamı, "Varlık, insan bedeni, devlet ve toplum düzeni arasında bir benzerlik ve doğrudan ilişki vardır." ilkesi üzerinden belirginlik kazanmaktadır. Siyasi nizamda, yönetim biçimleri veya kimin yöneteceği değil, yönetiminin nasıl olacağı; değerler

önemlidir. Sünni düşüncede devletin doğasının gücü gerektirdiği kabul edildiği için temel endişe, gücün türleri arasında bir tercihte bulunmak yerine, ulema tarafından sınırlandırılabilmesidir. Siyasi nizam, nefsin nizamına benzer; nefsin sağlığı, irade vasıtasıyla nefsin güçlerinin mutedil hale gelmesi sonucu ortaya çıkan yetkinlik ve adaletle gerçekleşir. Yetkinlik ve adaletin kaybolması ise, nefsin sağlığının bozulmasına yol açar. Bunun gibi, hükümdar ve yönetici bürokratların yetkinlik ve adalet sahibi olmaları, siyasi nizamın sağlıklı oluşuna işaret eder. Yöneticilerde yetkinlik ve adaletin olmaması, siyasi nizamın sağlığını bozar. Siyasi nizam, devletin doğasındaki değişimlere uygun olarak gelişim göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişim aşamasının tezahürü olan siyasetnamelerde nizam kavramı, hükümdarın zorunluluğu ve ahlâki tercihleri ve yasağ-ı padişahın hareketle adaleti sağlamasıyla ilişkilendirilmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren devlet hükümdardan ziyade tahtla ifade edilmeye başlandığı için bu döneme ait siyasetnameler, nizamı tahtla ilişkilendirerek kanun-ı Osmanî fikrine dayandırmışlardır. XVIII. yüzyıldan sonra ise siyasetnameler; nizamı, doğrudan, kurumsal hale gelen, toplumu da içine alan ve nizam-ı devlet gibi ifadelerle atıf yaparak devlet kavramıyla açıklamışlardır (s. 273-321).

Kitabın tartışmaya açık yönlerinden biri, Türk-Arap, Fars ve Yunan siyaset anlayışlarının İslâm siyaset düşüncesi içerisinde sentezlenirken en temelde İslâm'ın ahlâk anlayışının yer aldığı fikridir. Kanaatimizce, farklı kültürlerle ait siyaset geleneklerinin İslâm siyaset düşüncesinde bir araya getirilmesi, ahlâki da ihtiva edecek şekilde fıkıh vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bir diğer yön, adalet ve nizam, İslâm'ın varlık anlayışıyla irtibatlı olarak analiz edilmektedir. Fakat adalet ve nizamın anlam içerikleri, öncelikle Meşşai felsefenin fizik ve kozmoloji-metafizik anlayışıyla ilişkili olarak şekillenmiştir.

Kitabın dikkat çekici yönleri de mevcuttur. Bunlardan biri, farklı siyaset tasavvurlarının sentezlenmesi söz konusu olduğunda bunun bazı gerilimleri kendi içinde barındırdığı tespittir. Örneğin, Yunan kaynaklı siyasallığı ve mekânı esas alan mutluluk ve adalet anlayışı ile dünyanın faniliğini, dünya hayatının yolculuk ve gölgelik, insanın da bu dünyada misafir olduğunu öne çıkaran, Müslüman'ın güzel bir ömür geçirmesini, yani niyetini ve davranışlarını güzel ve ölçülü kılması anlamında siretin altını çizen ve ideal mutluluğa cennette ulaşabileceğini kabul eden İslami anlayış arasında bir gerilim mevcuttur. Aynı şekilde, siyasi seçkinleri toplumdan ayıran eşitsiz ve hiyerarşik Fars siyaset anlayışı ile ontolojik eşitliğe ve yatay ilişkiye dayanan İslâm varlık anlayışı arasında bir mesafe vardır. Temel erdemlerin Antik Yunan ahlâk felsefesinin etkisini taşımakla birlikte, alt erdemlerin Müslüman toplumun gündelik yaşamıyla irtibatlı olduğu, adalet ve nizamın Osmanlı Devleti'nin doğasındaki değişimlere uygun olarak gelişim gösterdiği şeklindeki tespitler de kitabın öne çıkan diğer yönlerini oluşturmaktadır.